

CAROLA DURAN I TORT

ASPECTES JURÍDICS EN UN FRAGMENT DE *L'ESPILL*
DE JAUME ROIG

És de sobres conegut que *L'espill* conté molts termes mèdics i de regiment de salut tal com escau a l'obra d'un escriptor que és metge, però és més sorprenent que aquest metge faci ús, amb gran encert, de termes jurídics procedents del dret civil.

A propòsit d'aquesta utilització, potser cal recordar que l'avi de Jaume Roig era notari i que situacions similars a les que planteja a *L'espill* podien haver estat objecte de comentaris en l'ambient familiar, ja que eren força freqüents en els medis judicials contemporanis.¹

D'altra banda, l'actuació de l'autor com a administrador de l'hospital d'en Clapers² devia familiaritzar-lo amb reclamacions hereditàries de tota mena, per tal com l'hospital tenia dret als béns dels que hi morien, cosa que podia molt bé no ser acceptada pels hereus, que podien presentar recurs contra l'adjudicació.

Però, sigui quin sigui l'origen d'aquest coneixement, el que és cert és que les figures jurídiques hi són emprades correctament i demostren una familiaritat amb els fonaments del dret civil català.

L'episodi que comentem ocupa un centenar de versos –del 6844 al 6943– i se situa a la primera part del llibre tercer, que conté les admonicions que Salomó fa al protagonista per treure-li del cap la idea de contreure un nou matrimoni.

1. MASPONS I ANGLASELL, *Qüestions civils estudiades per Lluís Peguera* (Barcelona, Llibreria Àlvar Verdaguer, 1906).

2. A. RUBIO VELA, *Autobiografia i ficció en L'espill de Jaume Roig*, «L'Espill», núms. 1-2 (1979).

Salomó l'adverteix que, si pren muller jove amb l'afany d'assegurar la descendència, és segur que morirà aviat:

	Sit tens per dit ton foll delit ab ioue, fresca
M50v.]	muller te crescha he llonch temps dure, yot aseguere de strangulada he dulçerada,
6825	molt prest, sens trigua, certa uexigua; de gran ardor, dolor, cuyçor en lorinar;
6830	de tremolar cap, peus e braços; ab cuytats passos, de poplexia o litargia
6835	ben tost morir.

Si, malgrat aquesta advertència, persevera en la seva idea i es casa amb una noieta, la joventut de la dona tampoc no és garantia de tenir descendència i, encara que en tingui, pot ser que no neixin fills mascles, amb la qual cosa tots els afanys per perpetuar el llinatge serien malaguanyats:

	Si per parir (puyss fills no tens) dius que la prens, çquit aseguere que criatura della ueuras, he sin auras ffilles o fills?
6840	

Encara que aconseguixi tenir fills mascles, els problemes per assegurar la continuïtat del patrimoni familiar no queden resolts.

Ès a partir del vers 6844 que apareixen les figures legals que, manejades amb mala fe, capgiraran els objectius de protecció als menors i a les dones que van inspirar la seva creació.

	Orfens pobils
6845	te naxerien, he may haurien hedat conplida durant ta uida; los llurs tudos
6850	he curados los pobils tendres pendran per gendres; ffer san hereus de to arreus;

La mort causada pel matrimoni amb dona jove farà que el pare no arribi a veure la majoritat dels seus fills i, a causa d'aquesta minoritat, caldrà nomenar una persona que legalment tingui cura dels orfes i de l'administració dels seus béns.

La mare, a qui corresponia la tutoria o la curatela dels fills, no estava obligada a acceptar-la i, fins i tot, es recomanava que procurés defugir-la a fi de no perdre cap benefici per respecte als seus béns dotals.³

D'altra banda, la muller perdia la tutela dels fills en contreure nou matrimoni. O sigui que, per una causa o una altra, la majoria de fills que quedaven orfes de pare creixien sota la custòdia d'un tutor o un curador.

3. Molts dels aclariments sobre dret familiar són extrets de F. MASPONS I ANGLASELL, *Nostre Dret familiar segons els autors clàssics y les sentències del antic Suprem Tribunal* (Barcelona, Llibreria Àlvar Verdaguer, 1907). Aquest llibre, al seu torn, recull principalment la doctrina civilista de dos autors del segle XVI: Jaume CÀNCER, *Variarum Resolutionum Iuris*, i Joan Pere FONTANELLA, *De pactis nuptialibus*.

La diferència entre l'un i l'altre s'establia en relació amb l'edat de l'orfe. Els orfes impúbbers, o sigui, els nois que no arribaven a 14 anys i les noies que no arribaven a 12, necessitaven una persona que tingués cura tant de la seva criança i educació com de l'administració dels seus béns. Aquesta és la funció que corresponia al tutor.

Però, si els orfes sobrepassaven aquesta edat, esdevenien púbers, o sigui, aptes per al matrimoni, i no els calia la tutela, però sí que els calia una persona que administrés els seus béns fins a la major edat legal. Aquests eren els curadors.

Per això Jaume Roig diu que tant els uns com els altres, basant-se en la inexperiència i en la feblesa dels tutelats, els casaran amb les seves filles per accedir de retop als béns que ara ja administraven.

En aquest cas, no són les dones les úniques interessades a maquinari per aconseguir diners, sinó que també els homes actuen subreptíciament per interès.

Després d'aquesta divagació que avisa de l'eventual actuació dels tutors o curadors, l'autor retorna a la idea misògina i se centra en el capteniment de la muller.

És una tirada de gairebé un centenar de versos, composta de dues parts diferenciades: l'una explica l'anècdota (vs. 6855 al 6872 i 6903 al 6943) i l'altra, inserida, aclareix certs conceptes jurídics que hi apareixen.

6855	he ta muller, marit çerter, ton enemich sit sap antich, aquell pendra
6860	es paguara de dot e crex: traura bon fex, ab lo furtat he apartat
6865	del millor munt. Casat defunt may fon trobat

6870 amonedat:
 la uiud[a] amagua,
 vltr[a] axos pagua
 del crex e dot
 com millor pot.

La muller es casarà amb el pitjor enemic del marit, però abans haurà reclamat el dot i l'escreix que li corresponen i que passaran a les mans del nou marit. Ultra això, furtarà aquells béns mobles, joies i diners que tingui a l'abast, amb què farà un bon feix com a part extra del que li correspon per dret.

Per això l'autor sentència: «Casat defunt may fon trobat amonedat.» En una època en què els diners eren efectius i no corria el diner fiduciari, no és estrany que les monedes fossin els béns més fàcils de fer desaparèixer.

El creix, o, més modernament, l'escreix, és el conjunt de béns que l'home, mitjançant escriptura, atorga a la futura esposa en atenció a les condicions personals d'aquesta (llegiu virginitat). La muller no n'esdevé propietària, ja que forma part del patrimoni comú, però en pren possessió quan hi ha una restitució de dot.

El dot és l'aportació patrimonial que fa el pare de la dona al matrimoni. El marit administra el dot i disposa dels beneficis, però el patrimoni retorna a la dona en cas de mort del marit.

A més, la viuda té el dret d'opció dotal sobre els béns, o sigui que pot escollir els béns mobles i immobles que li agradin més i per un import proporcionat al creix i al dot que se li han de restituir.

En els versos 6873 al 6901 l'autor abandona el fil de l'anècdota i fa unes precisions sobre els termes jurídics usats.

61v.] Lo crex augment,
 iniustament
 6875 moltes lo prenen
 qui saben uenen
 ja ençetades
 he uiolades
 al encartar;

- 6880 dot, exouar,
lo pert, per dret,
la qui comet
ffer adulteri
a uituperi
- 6885 del marit seu,
he morir deu
sentençada:
apedreguada,
per la lley uella;
- [M51] dins en Castella
mor deguollada;
alt enforcada,
en Arago;
- 6895 per lo fur, no
mor en Ualència:
sols penitència
pecuniaria
rep fornicaria;
puta baguassa,
- 6900 ab simple passa
puniçio.

El creix o esponsalici que l'home ofereix a la futura muller pressuposa la virginitat d'aquesta i es pacta mitjançant una escriptura. Per això moltes dones l'accepten injustament perquè en el moment d'escripturar-lo –l'encartar– ja no són donzelles.

D'altra banda, l'escreix, el dot i l'aixovar, o conjunt de béns mobles que pertanyen al matrimoni, poden no ser restituïts a la muller si es dona una causa d'indignitat. La més corrent és l'adulteri.

Jaume Roig, a més, assenyala quines penes s'aplicaven a les dones adúlteres: a l'Antic Testament, la llei vella, l'adúltera era castigada amb la mort per lapidació. A Castella la mort és per decapitació, i a Aragó la condemna es compleix a la forca. Però a València la pena només és de caràcter pecuniari, cosa que sembla

saber greu a l'autor, que, consegüent amb el volgut esperit misogin de l'obra, sembla demanar una pena més severa.

En els versos finals (vs. 6902 al 6943) l'autor torna a reprendre el fil de la narració que ha deixat més amunt i continua explicant què fa la viuda, no per recuperar el dot i l'escreix que l'hereu ja ha restituit, sinó per apropiari-se els béns que legalment pertanyen al fill.

6906	Sabent que no ha ben paguat dot encartat, sens conçiència obte sentençia de paguament: la cort, uenent sens encantar,
6910	ffan estimar qualque conues, daquells pelles ben sobornat.
6915	Es li liurat tot a menys for: no li fa por vendas retracte per lo fals acte,
6920	ab dol, que fan. ni per enguan <i>de miges</i> dit.

Amb l'excusa que l'hereu no ha pagat el dot com calia, acut a la justícia, que dicta sentència al seu favor, la qual cosa comporta l'embargament dels béns maritals per la quantitat deguda i la seva posterior venda pública, però sense subhasta (sense encant), al preu taxat prèviament per un peller que ha estat sobornat i que, per tant, dóna un apreuament molt per sota del preu real.⁴

4. Els pellers eren un gremi dedicat a la compra-venda de roba de segona mà i

La viuda, com a part que ha iniciat l'acció legal, té dret a exercir el dret de retracte i a aconseguir d'aquesta manera els béns, que, per llei, pertanyen a l'hereu per un preu molt inferior al real.⁵ I tota aquesta actuació sense cap mena de remordiment, ni per l'espoliació dels béns del seu fill mateix, ni pel fet d'haver actuat amb dol (fals acte) reclamant el dot ja pagat,⁶ ni per l'engany en la valoració dels béns, fet a mitges pel peller subornat i la viuda. Cal remarcar els tres termes que connoten l'acció fraudulenta que porta a terme la viuda: fals acte, dol i engany.

a la venda de roba ja confeccionada i formaven una corporació que tenia molt de pes a la València dels segles XV i XVI. La taxació per part d'un peller demostra que els béns embargats eren paraments de casa, possiblement de naturalesa tèxtil.

5. El «retracte», segons la definició que en fa el *Diccionari de la llengua catalana* de Pere Labèrnia (Barcelona, Espasa i Cia, 1888, vol. II, p. 509), és «lo dret que pertany a algú per pacte, costum, etc., de quedar-se per igual preu la cosa venuda a altre, acudint dins lo terme de la llei».

Però al vers de *L'espill* que actualitzat diu «no li fa por que la venda es retracti pel fals acte que fan amb dol» apareix el verb «retractar» amb el valor semàntic d'exercir el dret de retracte, accepció que no és recollida a cap dels diccionaris catalans.

El diccionari de Labèrnia recull només el verb «retraure» amb el valor semàntic indicat, terme únic que després ha estat adoptat pels diccionaris posteriors.

Però és en l'incunable de Joan ESTEVE, *Liber Elegantiarum Latina et Valentina Lingua*, publicat a Venècia per Paganinus de Paganinis el 1489, ara de fàcil consulta gràcies a l'edició facsímil de Germà Colon (Castelló de la Plana, Inculca, 1988), on el verb català *retractar* és entrat amb l'equivalència llatina de *retractare* (p. 312 de l'edició facsímil).

El fet que Joan Esteve fos un notari valencià, contemporani de Jaume Roig, i que el llibre anés destinat a facilitar als estudiosos valencians les formes llatines a partir de la paraula catalana, i no al revés, fa evident que el verb *retractar* era d'ús corrent, sí més no, dintre del llenguatge judicial a la València del segle XV.

En conseqüència, creiem que es pot acceptar la forma verbal «retractar» amb el valor semàntic d'«exercir el dret que permet de recuperar uns béns a punt de ser venuts en venda pública pel preu fixat de sortida», encara que cap diccionari català actual no el reculli.

6. El dol és la maquinació fraudulenta feta per una part per aconseguir el consentiment de l'altra part en un negoci jurídic.

A continuació, el narrador deixa l'exemple particular i estén les conclusions a tot l'estat de viduïtat.

Quant lo marit
es ia finat,
6925 nols par peccat
ni esser uïçi,
ffurt, lladroniçi,
robar del mort;
nils par fer tort
6930 al ereu gens,
robant sos bens.
Quant uel notari
[A62] ffer inuentari,
los cofrens scriuen
6935 buyts, e diriuen
llarch la pintura
he tancadura:
joyes ni roba
no sen hi troba;
6940 per mortallar,
han a conprar
capell de cap,
camisa, drap,
de la botigua.

El canvi d'estat, de casada a viuda, provoca un canvi de criteri i ara no els sembla que robar els béns del difunt sigui pecat o vici (actuant contra les lleis divines) ni furt ni lladronicí (actuant contra les lleis humanes).

De manera semblant a la diferència entre tutors i curadors, Jaume Roig estableix aquí una diferenciació entre els robatoris. El furt és la sostracció d'un bé moble sense que hi hagi intimidació cap a les persones ni violència sobre les coses; en canvi, el lladronicí es realitza amb intimidació o violència.

Per procedir al repartiment de l'herència, calia que el notari fes un inventari dels béns relictos dintre dels terminis assenyalats.

Aquest recompte havia de començar abans de trenta dies comptats a partir del funeral, o sigui, aproximadament al cap de quaranta dies de la mort, i havia d'estar enllestit abans de trenta dies, o sigui, seixanta dies després del funeral.

Aquest lapse de temps era prou llarg per fer desaparèixer tots els objectes de valor, joies i roba, i, per això, quan el notari va a fer l'inventari s'ha de limitar a descriure, no els béns relictos, sinó les pintures i els panys dels cofres que els haurien de contenir.

L'arreplec per part de la viuda ha estat tan ràpid i sistemàtic que ni roba per amortallar el difunt ha deixat!

La buidor de les arques enllaça amb l'aforisme esmentat abans: «Casat defunt may fon trobat amonedat», i demostra la rapacitat de les dones, que era el que l'autor tractava de fer palès en aquest petit fragment de *L'espill*.

CAROLA DURAN I TORT
Universitat de Barcelona